

УДК 323.37(477)“17-18”

С. І. Дегтярьов

ІСТОРІЯ БЮРОКРАТІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.: ОГЛЯД СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ*

У статті аналізується стан вивчення бюрократичного апарату Російської імперії XVIII – першої половини XIX ст. сучасними російськими науковцями. Переважна більшість дослідників присвячує свої роботи соціальному і кількісному складу, майновому та матеріальному становищу, правам та обов'язкам державних службовців. У дослідженнях історико-юридичного характеру предметом вивчення часто стає правовий статус і правове забезпечення діяльності чиновників. Поодинокі роботи присвячені таким питанням, як побут, сімейне становище чиновників, ставлення різних соціальних груп до державної служби, засоби заохочення службовців та методи покарання їх за посадові порушення, їх освітній рівень тощо. Часто проблем чиновництва Російської імперії дослідники торкалися у контексті вивчення історії різноманітних державних установ (судових, поліцейських, фінансових тощо).

Ключові слова: Російська імперія, бюрократія, чиновник, історіографія, XVIII-XIX ст.

З початку 1990-х років почався новий період в історіографії на всьому просторі колишнього СРСР, у т.ч. й Росії, зокрема у вивченні питань соціальної історії, державного управління та бюрократичного апарату минулого. Більшість істориків відійшли від марксистсько-ленінської методології і стали розробляти нові наукові підходи і концепції. На початку 1990-х років з'явилася можливість ознайомитися з недоступними раніше роботами західних вчених, результатом чого стало освоєння нових підходів та методів, розробка соціокультурної проблематики. Прогресивним явищем у цьому напрямку стало дослідження О. Большакової, яка досить детально дослідила англомовний історіографічний доробок стосовно проблем бюрократії, реформ і контрреформ у Російській імперії 1855-1894 рр. Вона проаналізувала зокрема роботи здебільшого англійських та американських вчених з питань еволюції бюрократії як соціальної групи, історії державних інститутів Росії зазначеного періоду. Окремою заслугою дослідниці є спроба аналізу методів дослідження згаданих проблемних питань, які активно використовуються “західною” наукою і, на жаль, поки що не повною мірою залучені до робіт дослідників на пострадянському просторі [6].

У центрі уваги істориків з'являються вже не класові, а професійні та особистісні характеристики бюрократії. Зокрема у 1990-х роках з'явилася низка робіт історико-антропологічного спрямування, присвячених російському чиновництву XVIII – першої половини XIX ст. Це праці Л. Писарькової, О. Морякової, О. Мухіної, які здійснили спробу охарактеризувати життєві умови державних службовців вказаного періоду, вивчаючи їхній побут, корпоративні відносини, торкаючись причин хабарництва у чиновницькому середовищі [41; 44; 47; 49].

Зокрема О. Морякова вивчала провінційне чиновництво часів царювання Миколи I. Предметом її дослідження став особовий склад чиновників: їх походження, освіта, майнове становище, умови служби і т.п. Основними джерелами при цьому стали матеріали сенаторських ревізій губерній (Саратовської, Оренбурзької, Калузької, Орловської й Тамбовської), а також мемуари чиновників місцевих органів влади та представників вищої станової аристократії [41]. За своїм соціальним походженням та майновим становищем провінційне чиновництво дослідниця поділяє на дві категорії, що суттєво відрізняються одна від одної. До першої були віднесені представники вищої влади губернії (губернатори, радники, судді, голови палат). До другої – т.зв. чиновники канцелярського походження, вихідці з обер-офіцера, духовного звання, з потовстених канцеляристів. Взагалі найбільше уваги було приділено саме рівню освіченості чиновників та їхньому майновому становищу. О. Морякова зробила висновки про те, що освіта не була популярною серед провінційного чиновництва, оскільки кар'єра залежала від випадку або протекції. Випадки казнокрадства та хабарництва вона пов'язує з надзвичайно низькою оплатою праці чиновників нижчого рангу. Результатом роботи О. Морякової стала також монографія про місцеве управління у Російській імперії в епоху Миколи I, де висвітлені питання комплектування та функціонування провінційних державних установ, а також відносин їх з центральними органами влади [42]. Досліджуючи провінційне чиновництво, вчена використала широку документальну базу. Зокрема нею вперше були введені до наукового обігу матеріали сенаторських ревізій губерній – на її думку, найбільш змістовне джерело з історії місцевих установ. Але основну увагу дослідниця приділила вищим губерньським посадовцям, перш за все, губернаторам.

Щодо Л. Писарькової, то вона присвятила своє дослідження політиці уряду Російської імперії періоду від Петра I до Миколи I в галузі формування бюрократичного апарату [48]. XVIII – перша половина XIX ст. позначені частими змінами у системі державного управління – з'являється велика кількість нових вищих, центральних та місцевих органів влади й управління, забезпечити функціонування яких належало великому штату чиновників. У даному контексті Л. Писарькова досліджувала сам процес формування чиновницького апарату імперії в цілому, окремо приділяючи увагу соціальному походженню чиновників та канцелярських службовців. Основним джерелом для таких досліджень стало законодавство Російської імперії XVIII – першої половини XIX ст. Його аналіз дозволив дослідниці дійти висновків, що протягом досліджуваного періоду політика уряду по відношенню до чиновництва відрізнялася намаганням регулювати склад державного апарату шляхом обмеження або залучення на цивільну службу тих чи інших соціальних та станових груп населення. Зокрема, вона стверджує, що під час формування нижчої ланки бюрократії уряд

орієнтувався у 1720-1762 рр. більшою мірою на дворянство, у 1762-1798 рр. – на різночинців, у 1798-1827 рр. – на податні стани, а у 1827 р. основним джерелом адміністративних кадрів стало канцелярське середовище [48, с. 42].

При вивченні структури та функцій бюрократії все частіше використовується антропологічний підхід, у контексті якого дослідники торкаються корпоративної етики, цінностей, повсякденного життя чиновників. Великих за обсягом робіт з такої проблематики немає, але такі характеристики чиновників Російської імперії містяться у працях про російську культуру XVIII-XIX ст. Серед них роботи В. Полікарпова, Ю. Лотмана, Б. Сторова та ін. [30; 51]. У подібних дослідженнях захищається теза про чиновництво як культурну периферію дворянства.

О. Марасінова, досліджуючи соціальну психологію російського дворянства в останній чверті XVIII ст., головну увагу зосередила на відомостях про військову, цивільну й дипломатичну службу та чиновницькій кар'єрі дворян. Основним джерелом дослідження стали листи представників цього стану, опубліковані в різних журналах та збірках XIX-XX ст. Основну увагу вчена приділила інформації про службову кар'єру дворян, зокрема чиновницьку. Нею було визначено набір соціально-станових цінностей, що дозволив сформулювати мотиви, які спіткали до державної служби дворян (соціально-станові ціннісні орієнтації та норми, офіційно-ідеологічні регулятори поведінки та матеріально-престижні інтереси й потреби). О. Марасінова вважає, що "дворянство в своем приобщении к государственной службе было движимо интересами реальных сословно-престижных и материальных выгод". Окрім того, на думку дослідниці, уявлення більшості дворян про статус не співвідносилися з нормативно визначеними якістьми "слуги царя и Отечества", зразкового чиновника, професійного виконавця своїх обов'язків. Такі висновки дозволяють зрозуміти непопулярність у дворян державної служби в установах місцевого рівня (особливо повітового). Відомості листування про державну службу Марасінова при цьому умовно поділила на дві групи: а) питання службової кар'єри, яким автори листів приділяють основну увагу; б) відомості про конкретні результати виконання службових обов'язків (вони склали лише 3-10% всієї інформації про службу) [33].

Н. Чевтаєва вивчає чиновництво як особливу соціально-професійну групу. При цьому вона спиралася на напрацювання російських вчених-соціологів дожовтневого періоду. Фактично дослідниця реактуалізувала їхні наукові здобутки. Спираючись на висновки вченого початку XX ст. М. Батирева, вона вказувала, що причина єдності чиновництва полягала у тому, що це є приклад групи за уподобаннями, оскільки матеріальні інтереси всіх чиновників співпадають. Усі однаково зацікавлені у збереженні соціального "статус-кво", тому що для одних він є єдиним джерелом існування, а для інших – потужним засобом утримання у своїх руках політичної та суспільної влади. На думку Н. Чевтаєвої, дослідники історії російської соціології слушно відмічають, що російські соціологи багато у чому передбачили класичні дослідження феномену бюрократії, але в силу різних причин не утримали цю першість [68].

Протягом 1990-2000-х років з'явилось чимало досліджень, присвячених державному управлінню та бюрократії Російської імперії, які за своєю тематикою дещо нагадували праці вчених дожовтневого періоду. Але у цих роботах використовувалися вже інші підходи й методи, які відрізнялися від доволі однобоких марксистсько-ленінських поглядів радянської доби або від не менш тенденційних методів імперської епохи. Сучасні дослідники більш критично підходили до вивчення історії державних установ і чиновництва минулого. Значна кількість досліджень присвячувалася адміністративним поліцейським, судовим і фінансовим установам місцевого рівня та їхнім службовцям.

А. Бікташева детально дослідила процедуру, можливі причини й наслідки звільнення губернаторів у першій половині XIX ст. у контексті проблеми нагляду за їхньою діяльністю [4]. Докторська дисертація В. Марасанової також присвячена вивченню історії органів губернського управління. Торкаючись багатьох актуальних питань, велику увагу дослідниця приділила регіональним особливостям з зазначеної тематики (географічні рамки роботи були зосереджені на губерніях Верхнього Поволжжя). Було проаналізовано еволюцію особового складу чиновників губернських установ. Вона виявила причини просування чиновництва по службі, дані про розмір жалування службовців досліджуваних установ, види їх заохочення та покарання. Розглянуто було й питання щодо взаємовідносин органів губернського управління та особисто губернаторів з місцевими становими органами. Хронологія цього дослідження охоплює кінець XVIII – початок XX ст. [32]. Досліджуючи різні аспекти інституту губернаторства XVIII – початку XX ст., Г. Алексушин побіжно торкнувся і питання співпраці губернаторів з різними місцевими установами та самоуправлінням. У зв'язку з цим до його уваги потрапили й особливості служби деяких чиновників, оскільки за словами самого автора, "губернаторская власть активно сотрудничала с огромным отрядом чиновников из разных структур местного отраслевого управления" [2, с. 325].

Об'єктом дослідження Г. Растягаєвої був чиновницький апарат Головного управління Західного Сибіру. Вона зосередила свою увагу на управлінських функціях та персональному складі чиновників зазначеної установи. Окремо вивчалися соціальне походження, освітній і професійний рівні цих службовців [54]. Н. Сфремова досліджувала судову систему в цілому та її окремі складові у XVIII – першій половині XIX ст. Вона також побіжно торкнулася і питання освітньої підготовки чиновників-юристів [15, с. 166-167]. О. Сабанцев вивчав діяльність судових установ, що діяли на території Олонецької губернії протягом 1784-1907 рр. При цьому ним була зроблена спроба визначити ступінь навантаженості судових чиновників; показати кадровий склад судових установ та їхнє фінансування [55]. О. Міхін предметом своєї роботи обрав інститут комерційних судів. Хоча дослідник зосередився більше на широкому спектрі функцій і повноважень даних установ, побіжно він все ж торкнувся і питання структури цих судів. Штат цих установ був проаналізований за Загальним установленням комерційних судів та Статутом їхнього судочинства від 14 травня 1832 р. [39].

Я. Соловійов дослідив еволюцію бюрократичного апарату фінансового відомства, зміни у ньому у пореформену добу (другої половини XIX ст.) [63]. Діяльність місцевих фінансових установ, що функціонували в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст. у верхньоволзьких губерніях, розглянула і Д. Павлова, досліджуючи, з-поміж іншого, компетенцію та кількісно-якісний склад чиновників казенних палат і повітових казначейств. Нею був висвітлений процес просування чиновників фінансових установ по службі; виявлені відомості про розмір службового жалування, засоби стимулювання та покарання [45].

Т. Мигунова у контексті адміністративних, судових і правових реформ Катерини II дослідила цілу низку державних установ, що з'явилися у результаті появи "Учреждения о губерниях": прикази суспільного нагляду, совісні суди, прокуратури губернсько-повітового рівня, казенні палати тощо. При цьому поверхово було окреслене і коло обов'язків, покладених на основних посадовців вказаних установ [38].

Велика увага приділялася поліцейським установам кінця XVIII – XIX ст. та їхнім службовцям. Підготовка і проведення реформи повітової поліції у XIX ст. стали предметом багатьох робіт, у тому числі докторської дисертації, Ю. Тота. Він розглянув цілу низку проектів реформування місцевих поліцейських органів. Особливу увагу було приділено відношенню до цієї реформи представників місцевої влади, дворянства й приватних осіб, їхнім поглядам на становище земської поліції у 30-50-х роках XIX ст. [64]. Ю. Москвітін намагався охарактеризувати найважливіші елементи функціонування поліцейських органів останньої третини XIX – початку XX ст. – структуру цих органів, чисельність службовців, їх матеріальне забезпечення [43]. М. Ігошин приділив увагу службовцям поліцейських установ, що діяли протягом XIX – початку XX ст. Зокрема він визначив ступінь залежності функціональної ефективності поліції від її кадрового потенціалу; визначив місце професійної підготовки у механізмі правоохоронної діяльності поліції; вказав на значення системи юридичної освіти для професійної підготовки поліцейських кадрів тощо [19]. Досліджуючи провінційні поліцейські установи XIX ст. Курської губернії, Н. Горлова охарактеризувала порядок і систему комплектування, штатний розклад і умови проходження служби у місцевих поліцейських установах. Були розглянуті організаційно-правові засади професійної підготовки кадрів провінційної поліції пореформеного періоду [11]. А. Закімаєва напрямком своєї роботи обрала правове регулювання служби в органах поліції. У даному контексті вона виявила деякі особливості у комплектуванні кадрів загальної поліції, зокрема той факт, що поліцейський апарат значною мірою формувався за рахунок нижчих військових чинів, які були нездатні до військової служби. Вона торкнулася також питання професіоналізації поліцейських чиновників. Дослідниця зазначала, що з причини відсутності системи спеціалізованої професійної підготовки для поліцейських кадрів професійний і культурний рівень у їхньому середовищі був надзвичайно низьким (лише на початку XX ст. з'являється професійне навчання для нижчих чинів поліції) [16]. Різних аспектів служби чиновників губернських жандармських управлінь другої половини XIX ст. торкнулася у своїй роботі Т. Лаврик. Вона зокрема вивчала правовий статус і компетенцію осіб, які входили до складу цих органів, кадрову політику з формування жандармських установ тощо [28]. М. Дремков також досліджував різні аспекти діяльності органів поліції та жандармерії у XIX – на початку XX ст. У тому числі увага була приділена і особовому складу цих органів [14].

Існує низка й інших досліджень, присвячених різноманітним державним установам. У них також висвітлюються деякі питання, пов'язані з чиновниками цих установ, але часто лише поверхово (як правило, вони зводяться до кількісного складу службовців тієї чи іншої установи та короткого переліку їхніх обов'язків).

Продовжують вивчатися теоретичні аспекти чиновницької служби імперського періоду. Основу історіографічного доробку у цьому напрямку склали історико-правові дослідження Ф. Гареевої, С. Клокова, Є. Іванютиної, А. Воротнікова, Т. Метушевської, М. Волочкової, Н. Чуб, Л. Левіна, Д. Квасова та інших.

Зокрема Ф. Гареева, А. Воротніков та Є. Іванютина вивчали умови виникнення та еволюції державного апарату Російської імперії, окремо зупиняючись на епохах абсолютної монархії та переходу від абсолютизму до буржуазної державності. [9; 10]. Є. Іванютина виявила й проаналізувала позитивні риси та недоліки організації і функціонування системи органів місцевого самоуправління у XIX ст., торкнувшись і деяких аспектів служби чиновників місцевих управлінських органів [18].

С. Клоков дослідив сукупність суспільних відносин, що склалися у XVIII ст. в галузі кадрового забезпечення цивільної державної служби. Ним була зроблена спроба виявити основні тенденції формування чиновницького апарату; проаналізувати зміни, що відбулися у сфері цивільного чиновництва; визначити особливості його законодавчого регулювання у залежності від станової приналежності та освітнього рівня чиновника; прослідкувати еволюцію засобів матеріального заохочення службовців тощо. Значна увага була приділена відповідальності чиновників за службові злочини та порушення [22]. Т. Метушевською проаналізовано становлення, розвиток і модернізацію правового статусу державного службовця у Росії XVIII – першої половини XIX ст. У цьому контексті вона визначила основні принципи державної служби зазначеного періоду; виявила і дослідила конкретні заходи уряду, спрямовані на оптимізацію цієї служби у першій половині XIX ст.; дослідила еволюцію правового статусу державних службовців; виявила ефективність чинної на той час моделі державного апарату. Особливу увагу Т. Метушевська приділила аналізу законодавчої бази, спрямованої на боротьбу з посадовими злочинами та вивченню заходів щодо попередження корупції й боротьби з нею [37].

Метою роботи В. Сігова було визначення механізму формування корпоративної етики чиновників. Для цього ним була зроблена спроба виявити соціальну належність, освітній рівень, походження цих службовців. Дослідник здійснив порівняльний аналіз статусу сибірського чиновництва та чиновництва загальноросійського. При цьому він виявив ступінь реальної відповідності цього статусу формально-юридичним критеріям, відображеним у законодавстві [59].

М. Волочкова зробила спробу визначити характерні риси російської державної цивільної служби шляхом комплексного аналізу розвитку цієї служби в імперії, використовуючи правовий досвід минулого, який і був покладений в основу її досліджень. Нею були вивчені правові засади діяльності державної служби і службовців Російської імперії кінця XVIII – початку XIX ст.; розкрито місце, роль і компетенцію інституту державної служби у системі органів влади й управління; розглянуто процес формування механізмів правової регламентації прав і обов'язків державних цивільних службовців імперії, регулювання їхнього особливого правового статусу та відповідальності. Не зважаючи на юридичний характер даної роботи, М. Волочкова визначила основні історичні періоди формування системи чиновництва у Росії та три етапи еволюції інституту державної цивільної служби [8]. Основні історико-правові аспекти розвитку інституту чиновництва у Російській державі вивчав і Л. Левін. Поряд з юридичним, він визначив історичний зміст цього інституту. Окремо ним були проаналізовані основні нормативні документи, що регламентували саме цивільну державну службу і розглянуто вплив Табелі про ранги на процес розвитку системи чинів [29].

На вивченні проблеми проходження державної служби в губернських установах Російської імперії XIX ст. зосередилася Н. Чуб. Окремий розділ її дисертаційного дослідження присвячений питанням комплектування, функціям, статусу чиновників і канцелярських службовців губернського управління. Дослідницею вивчалися вимоги, що існували у досліджуваній період щодо кадрового складу губернських установ: прийняття, переміщення по службі, звільнення посадовців. Окремо були розглянуті форми контролю центральної влади над забезпеченням службової поведінки та дисципліни губернськими чиновниками [71].

Д. Квасов приділив увагу такому аспекту чиновницької служби XIX – початку XX ст., як пенсійне забезпечення. Ним зроблена спроба виявити закономірності й особливості процесу становлення та розвитку пенсійного законодавства щодо державних службовців і членів їхніх родин у зазначений період. Подаючи комплексний аналіз пенсійного законодавства XIX – початку XX ст., Д. Квасов врахував історичні передумови його зародження та розвитку. Ним були визначені не лише умови призначення пенсій чиновникам і їхнім родинам, але й види та форми такого забезпечення [21].

Помітно зріс інтерес до проблеми виборної служби в органах влади й управління кінця XVIII – першої половини XIX ст. При цьому дослідники основним предметом вивчення обирали не лише умови служби виборних чиновників їхній правовий статус, але й сам виборчий процес, умови функціонування станових органів управління, феномен місцевого самоуправління у досліджуваній період тощо. Проблему місцевого самоуправління ґрунтовно вивчав М. Сінькевич, який детально дослідив міське самоуправління Петербурга другої половини XIX ст. При цьому він зробив спробу визначити місце і роль міських установ у системі державних органів Російської імперії, їхнє правове становище, відносини з іншими місцевими та центральними установами; проаналізував визначені законодавством функції міських установ, вивчав бюрократичний апарат міського самоуправління, у процесі чого виявив факти, що свідчили про зародження тенденцій протистояння цьому апарату [60]. Згодом М. Сінькевич на прикладі також Петербурга дослідив питання трансформації органів місцевого управління в органи, засновані на виборних засадах протягом XVIII – початку XX ст. Торкнувся він і деяких аспектів чиновницької служби, зокрема вивчав правові механізми реалізації відповідальності в системі міського самоуправління [61]. Становленню та розвитку всестанового міського самоуправління в останній третині XIX ст. присвячені роботи А. Семенова. Зокрема він проаналізував вплив імперського законодавства кінця XVIII – початку XX ст. на кадровий склад міського самоуправління у повітових містах аграрних губерній; сформулював критерії оцінки діяльності міських дум [56; 57]. Вивченню виборних посад у структурі державної влади та органів місцевого управління цього ж періоду приділив увагу У. Іскандаров [20]. Інша дослідниця, О. Корчміна більше уваги зосередила на процесі виборів до органів дворянського самоуправління та особливостях роботи дворянського депутатського зібрання як органів цього самоуправління (на матеріалі Рязанської губернії) [27].

Оскільки у період станової монархії на виборні посади до тієї чи іншої установи могли потрапити лише представники конкретних станів, то питань виборної служби обов'язково торкалися і дослідники, які вивчали історію станів Російської імперії. На окрему увагу у цьому контексті заслуговує ґрунтовна праця згадуваної вище вченої О. Марасінової, присвячена вивченню соціо-психології дворянства Російської імперії останньої третини XVIII ст. В основу дослідження лягли матеріали епістолярного жанру (понад 3 тис. листів представників політичної й інтелектуальної еліти). Серед кількох виділених автором проблемних галузей окреме місце займають відносини «дворянин – державна служба». Епістолярні джерела фіксують зміни, що відбувалися на рівні психології особистості. Після указу 1762 р. про вольності дворянства служба продовжувала бути галуззю самореалізації дворянства (щоправда здебільшого вищого) і була престижною завдяки близькості до державної влади. Станово-статусна орієнтація дворянина, що визначалася чином, отриманим від держави, була ще досить сильною. На думку О. Марасінової, державна служба у досліджуваній період ставала тією галуззю, де починала еволюціонувати свідомість дворянства, що виражалось у тому числі в ускладненні сприйняття імператорської служби [43].

А. Козлова визначила відношення еліти російського дворянства до державної служби у другій половині XVIII ст., а саме після відміни обов'язкового характеру цієї служби. У цьому контексті вона вивчила склад дворянської еліти, особливості державної політики в галузі державної служби. Важливою складовою роботи стала спроба А. Козлової вирішити питання, наскільки офіційне законодавство про службу відповідало інтересам дворянства катерининської епохи [24].

Робота В. Чижової також присвячена дворянському становому самоуправлінню. Вона вивчила більш широкий спектр виборної дворянської служби – інститути предводителів дворянства, депутатського

зібрання, дворянських опік тощо (на матеріалах Тверської губернії) [70]. Т. Платонова зробила спробу визначити роль станових дворянських установ у житті дворянства, висвітлювала їхню діяльність на прикладі Саратовської губернії [50]. М. Шестаков вивчав роль і місце тамбовського дворянства у різноманітних структурах губернського і повітового управління, дворянського самоуправління [72].

Н. Козлова зробила спробу визначити засоби, до яких вдавався уряд, щоб, використовуючи на державній службі представників недворянських станів, зберігати всю повноту адміністративної влади в руках чиновного дворянства. У своїх дослідженнях вона використала досвід участі у державному управлінні купецтва. Хронологічно дослідниця обмежила свою роботу XVIII ст. [25].

Одними з перших у пострадянській історіографії наукових робіт, де спеціальним об'єктом дослідження виступило дрібне провінційне чиновництво XIX – початку XX ст., стали дисертаційні дослідження Л. Мерзлякової та Т. Любиної [31; 36], у яких предметом вивчення стали майнові становище і побут службовців. Різні аспекти чиновництва місцевих державних установ першої половини XIX ст. досліджував Ю. Павлюк. У контексті вивчення політико-правового становища російської бюрократії у системі місцевого управління він приділив увагу правовому становищу чиновництва; динаміці зростання бюрократії та рівню її професіоналізації; типологічним особливостям розвитку чиновників. Роблячи спробу відтворити соціокультурний образ чиновництва, Ю. Павлюк окремо зосередився на таких питаннях, як походження, вік, конфесійна приналежність чиновників, їхнє матеріальне та сімейне становище, побут. Все це дозволило йому комплексно підійти до вивчення чиновників місцевих установ зазначених губерній першої половини XIX ст. [46].

Т. Козельчук виявляла закономірності розвитку провінційної бюрократії Російської імперії на прикладі державних службовців Тобольської губернії [23]. А. Бутусова, вивчаючи провінційне чиновництво 1861-1917 рр. на прикладі Курської губернії, визначала його не лише як суб'єкт управління, але й як окрему соціокультурну спільноту з характерними лише для неї правовим статусом, професійною організацією тощо [7]. Слід погодитися з висновком А. Бутусової про те, що вчені-правники найчастіше використовували метод формально-правовий, що робило їхні дослідження сухими, позбавленими антропологічних вимірювань, а спроби вийти за межі юридичних визначень частіше змушували їх висловлюватися у дусі ліберальної громадської думки, відтворюючи ті чи інші стереотипи [7, с. 8]. Основною метою Т. Поскачей були аналіз місцевого чиновництва Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX ст. та визначення соціального складу провінційної бюрократії на матеріалах Рязанської губернії. Окреме місце у її роботі займає вивчення процесу бюрократизації провінційного чиновництва, що активно відбувався у період імператора Миколи I [52]. К. Фідарова розглядала феномен провінційного чиновництва через повноваження, права та обов'язки представників державної влади. Вона здійснила спробу аналізу форм, методів і засобів формування чиновництва в умовах капіталістичної модернізації другої половини XIX – початку XX ст. на прикладі Терської області. З цією метою дослідниця вивчала соціальний склад, кар'єру, матеріальне становище терського чиновництва на всіх рівнях адміністративної системи [66]. Родина провінційного чиновника першої половини XIX ст. стала предметом роботи Ю. Бодрової. У контексті дослідження різноманітних характеристик чиновницької родини вона визначила місце державних службовців місцевих установ у соціальній структурі Росії того періоду, вивчила правові норми формування такої сім'ї, проаналізувала її матеріальне становище. Усі зазначені аспекти розглядалися на матеріалах і прикладах, що стосувалися чиновництва Тверської губернії [5]. І. Мельникова присвятила своє дослідження комплексному аналізу провінційного чиновництва Верхнього Поволжжя у першій чверті XIX ст., паралельно аналізуючи ефективність місцевого державного управління у вказаному регіоні. Але при цьому нею була проаналізована еволюція законодавства щодо місцевого управління; окремо зроблена спроба розглянути визначення терміну “чиновництво”, охарактеризувати основні правила виробництва у чини [35].

До окремої категорії історіографічного доробку з проблематики нашого дослідження слід віднести праці, що стосуються освітньої галузі Російської імперії другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Сюди треба віднести також літературу, присвячену питанням реформування освіти у зазначений період, діяльності навчальних закладів різного типу та рівня, освітньому процесу і т.п. Такі дослідження є надзвичайно важливими і при вивченні історії чиновництва, оскільки вплив ідей Просвітництва на рубежі XVIII-XIX ст., “вестернізаційні” процеси у російському суспільстві, розвиток капіталістичних відносин тощо призвели до радикальних змін у практично всіх галузях суспільного життя та державного управління Російської імперії. Окрім того, дослідження проблеми професіоналізації чиновницького державного апарату без вивчення урядових заходів у системі освіти взагалі не можливе. Реформується адміністративно-управлінська система, зростає чисельно бюрократичний апарат, ускладнюється процес державного управління і, як наслідок, підвищуються професійні вимоги до реалізаторів такого управління – чиновників, на всіх рівнях управлінського механізму – від місцевих установ до вищих органів влади. Саме це, головним чином, стає поштовхом до активної розбудови в імперії системи освіти, яка повинна була задовольнити потребу держави в освічених виконавцях її волі.

Важливою зокрема є проблематика піднята у докторських дисертаціях Л. Артамонової та П. Акульшина. Хоча теми їхніх робіт стосуються впливу ідей Просвітництва на російську провінцію кінця XVIII – першої половини XIX ст., без подібних досліджень не можна вивчати таке питання, як рівень освітньої підготовки (і, певною мірою, професіоналізації в цілому) саме місцевого чиновництва. Окрім того, Л. Артамонова вивчала умови проведення освітніх реформ періоду Катерини II, взаємозв'язок заходів влади і відношення суспільства з успіхами та невдачами проведення такого реформування на межі 80-90-х років XVIII ст.; виявила склад учнів, учителів, адміністраторів, матеріальне становище народних училищ, а також відношення до них різних верств населення на прикладі південно-східних губерній європейської частини

Російської імперії [3]. Щодо П. Акульшина, то він зосередив свою увагу на аналізі впливу реформаторських зусиль представників т.зв. "освіченої бюрократії" на процес модернізації російської провінції у першій половині XIX ст. До географічних меж цієї провінції дослідник включив території Пензенської, Рязанської, Тамбовської і Тульської губерній [1].

Робота Н. Зипуннікової присвячена дослідженню традицій правового регулювання університетської освіти в Російській імперії XVIII – першої половини XIX ст. У цьому контексті нею були вивчені питання стандартизації юридичної освіти, окреслені особливості правового статусу викладачів і студентів [17]. Дослідження Л. Корабліної стосується розвитку народної освіти, у т.ч. професійної, у провінційному місті того ж періоду. Зокрема вона визначила соціальні групи, що були задіяні в освітньому процесі, дала характеристику їхнього становища та взаємодії, проаналізувала впливи особистісного компоненту на розвиток шкіл [26]. А. Рассохін вивчав різноманітні аспекти юридичної освіти Росії другої половини XIX – початку XX ст. Він зробив спробу визначити ступінь впливу підготовки правників на урядовий курс реформ того часу [53]. Е. Чеканова вивчала відносини між державною владою та дворянською спільнотою у зв'язку з проблемами освіти й виховання. Увага була приділена теорії та практиці домашньої освіти; проаналізовані урядові заходи кінця 1820-х – середини 1830-х років щодо навчальних закладів різних типів; виявлені причини перебудови освіти за становим принципом тощо. Е. Чеканова погоджується з більшістю дослідників з тим твердженням, що політика уряду Миколи I у галузі освіти орієнтувалася перш за все на дворянство. При цьому вона вважає, що вимоги держави до рівня освіченості як дворянства, так і прошарку неродовитого чиновництва залишалися завищеними, а це призводило до того, що небагато вихованців гімназій та університетів проходили повний курс навчання. В цілому, на думку дослідниці, стратегічних змін на краще у галузі освіти у другій чверті XIX ст. не відбулося, оскільки цьому заважала недостатня зацікавленість як вищих, так і нижчих верств суспільства у серйозній освіті, яка б відповідавала вимогам часу [69, с. 192-196].

О. Феофанов вивчав студентську спільноту Московського університету другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. При цьому він визначив динаміку студентів університету у зазначений період; їхню стану приналежність; намагався з'ясувати кінцеву мету, яку ставили перед собою студенти, закінчуючи навчання. Останнє дає певне розуміння популярності державної служби у середовищі студентів [65]. Робота О. Доброхотової присвячена отриманню російськими юристами практичних професійних навичок. Побіжно дослідниця торкається проблеми юридичної освіти в Росії XVIII-XIX ст. Зокрема вона дослідила процес зростання практичної цінності цієї освіти. О. Доброхотова вказала, що з другої половини XVIII ст. відбулося поступове звільнення юридичної освіти від іноземного впливу. А з XIX ст. вивчення права стало зосереджуватися на вивченні саме національного законодавства, що, безперечно, збільшило його практичну цінність, а, як наслідок, покращило професійні можливості чиновників-юристів [13, с. 15-16]. Метою роботи В. Морозової стало комплексне історико-правове дослідження процесу становлення, формування та розвитку правового й соціального статусу вчителів у законодавстві Російської імперії середини XVIII – початку XX ст. Зокрема нею були вивчені особливості правового статусу вчителів початкових і середніх навчальних закладів (наприклад, народних училищ), їхнє матеріальне становище, пенсійне забезпечення [40]. Н. Фірсова вивчала процес становлення та розвитку системи підготовки вчителів для народних училищ північного заходу Російської імперії останньої третини XVIII – першої половини XIX ст. Одним з центральних питань, що постали перед дослідницею стало виявлення ролі державних установ, громадських організацій та окремих діячів в ініціюванні освітніх реформ, створенні педагогічних навчальних закладів. Вона також вивчила основні результати діяльності педагогічних закладів, що зробили вирішальний внесок у підготовку педагогічних кадрів для початкової школи зазначеного періоду. Було розглянуто й діяльність інших відомств і організацій, що здійснювали підготовку вчителів [67].

Ю. Діссон присвятила свою працю проблемі визначення місця ліцеїв і шляхетних пансіонів у системі народної освіти в першій третині XIX ст. Об'єктами, яким була приділена її увага, стали Ніжинська гімназія князя Безбородька, Кременецький, Царськосільський, Ришельєвський ліцеї, Демидівське училище Московський університетський пансіон та інші подібні навчальні заклади. Ю. Діссон дослідила кількісні показники цих закладів за різними параметрами. У тому числі нею було проаналізовано розподіл випускників цих установ за видами державної служби, що дає змогу визначити відсоток осіб, які, отримавши відповідну освіту, присвятили себе цивільній державній службі. Окрім того, нею були визначені найбільш престижні освітні установи для майбутніх чиновників, до яких, звичайно, відносилися ті, що надавали випускнику відразу по завершенню навчання класний чин. Безперечною заслугою авторки є зроблена нею спроба прослідкувати, з якими чинами завершили свою державну службу колишні випускники тих чи інших закладів [12].

З початком 2000-х років прокидається інтерес до вивчення умов служби представників чиновницького апарату, які служили у навчальних закладах Російської імперії, т.зв. педагогічного чиновництва. Службовці закладів освіти були специфічною складовою бюрократичного апарату Російської імперії. Вони користувалися усіма правами державної служби, але при цьому сама ця служба практично не містила бюрократичних рис.

Сформувати повноцінне уявлення про соціальну структуру, обличчя й особливості формування чиновництва відомства Міністерства народної освіти неможливо без аналізу змін у системі самої освіти, виявлення особливостей правового статусу педагогічних чиновників і т.п. Так, В. Морозова та О. Сердючка стали одними з перших російських дослідників, кому вдалося вивчити різні аспекти викладацької служби [40; 58]. В. Слотін присвятив свою дисертацію чиновництву провінційних навчальних закладів (училищ) Казанського учбового округу. Основні питання, яким було приділено найбільше уваги це: 1) визначення місця училищного чиновництва у соціальній структурі російського суспільства XIX ст.; 2) умови

чиновництва та соціальні гарантії цивільної служби; 3) основні принципи проходження служби та конкретні службові обов'язки вказаних чиновників [62]. Згодом стали з'являтися, хоча і не у значній кількості, й інші дослідження, що торкалися даної проблеми.

В цілому у російській історіографії останнім часом з'явилася досить велика кількість робіт, тією чи іншою мірою присвячених різним питанням історії цивільного чиновництва періоду Російської імперії, зокрема кінця XVIII – XIX ст. У цих дослідженнях розкриті умови прийняття на службу до державних установ, різні аспекти самої служби, розглядаються засоби заохочення чи покарання за посадові злочини, зловживання чи неякісне виконання обов'язків тощо. Великим позитивом також є той факт, що об'єктом наукової уваги все частіше стають не тільки вищі посадовці (сенатори, міністри, губернатори і т.п.), але й дрібні чиновники місцевих установ (повітових, міських). До окремого блоку досліджень можна віднести роботи регіонального спрямування, присвячені чиновництву. Але останнє здебільшого зводилося до висвітлення тих чи інших аспектів чиновницької служби на прикладі однієї чи кількох губерній. Таким чином, подібні дослідження є, як правило, однотипними, оскільки умови служби чиновників або функціонування державних установ у різних великоросійських губерніях мало чим відрізнялися (або ж не відрізнялися взагалі). Впливам же регіональної національної ("окраїнної") специфіки на функціонування державного апарату Російської імперії російськими дослідниками увага практично не приділялася.

В цілому, незважаючи на велику кількість проаналізованих робіт, слід вказати на те, що тема історії чиновництва залишається актуальною для подальшої розробки. Поодинокими є роботи, де ґрунтовно досліджуються такі "вузькі" аспекти зазначеної проблеми, як пенсійне забезпечення чиновників, чиновництво тощо. Основними аспектами, на які спираються науковці у своїх дослідженнях, є соціальний і кількісний склад, майнове (матеріальне) становище, права та обов'язки державних службовців того чи іншого регіону або певної установи (системи установ, об'єднаних однією галуззю). Майже стовідсотковою складовою досліджень історико-юридичного спрямування з історії бюрократії і державної служби є правовий статус і правове забезпечення діяльності державного службовця, що робить значну частину цих робіт певною мірою однотипними, оскільки всі дослідники для визначення такого статусу використовували єдину законодавчу базу Російської імперії (відмінності могли мати місце лише у залежності від досліджуваного періоду). Торкалися дослідники й таких питань, як побут, сімейне становище чиновництва, відношення різних соціальних груп до державної служби, засоби заохочення службовців та методи покарання їх за посадові порушення, їх освітній рівень тощо. Але, не дивлячись на широкий спектр питань, пов'язаних з бюрократією Російської імперії, піднятих у проаналізованому доробку, переважна більшість їх була висвітлена лише поверхово і потребує набагато глибшого вивчення. Часто проблеми чиновництва дослідники торкалися у контексті вивчення історії різноманітних державних установ (судових, поліцейських, фінансових тощо).

Джерела та література

1. Акульшин П.В. Просвещенная бюрократия и русская провинция в первой половине XIX: По материалам Пензенской, Рязанской, Тамбовской и Тульской губерний: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Акульшин П.В. – М., 2004. – 695 с.
2. Алексушин Г.В. Развитие губернаторской власти в России (1708-1917 гг.): исторический опыт и уроки: дисс. ... докт. истор. наук: спец. 07.00.02 / Алексушин Г.В. – М., 2008. – 457 с.
3. Артамонова Л.М. Просвещение, власть и общество в русской провинции XVIII – начала XIX вв.: Юго-восточные губернии Европейской России: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Артамонова Л.М. – Самара, 2002. – 484 с.
4. Бикташева А.Н. Надзор за губернаторами в России в первой половине XIX в. / А.Н. Бикташева // Вопросы истории. – №9. – 2007. – С. 97-105.
5. Бодрова Ю.В. Семья провинциального чиновника первой половины XIX века: на материалах Тверской губернии: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Бодрова Ю.В. – Тверь, 2009. – 277 с.
6. Большакова О.В. Бюрократия, реформы и контрреформы в России (1855-1894 гг.) в освещении англоязычной историографии: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Большакова О.В. – М., 2001. – 218 с.
7. Бутусова А.А. Провинциальное чиновничество России в 1861-1917 гг.: на примере Курской губернии: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Бутусова А.А. – Курск, 2006. – 183 с.
8. Волочкова М.Е. Институт государственной гражданской службы Российской империи: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Волочкова М.Е. – М., 2010. – 199 с.
9. Воротников А.А. Бюрократия в Российском государстве: историко-теоретический аспект: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Воротников А.А. – Саратов, 2005. – 488 с.
10. Гареева Ф.Г. Государственный аппарат российского государства: возникновение, становление, перспективы развития (историко-правовое исследование): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Гареева Ф.Г. – Уфа, 2003. – 188 с.
11. Горлова Н.И. Полиция российской провинции в XIX веке (На примере Курской губернии): дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Горлова Н.И. – Курск, 2005. – 240 с.
12. Диссон Ю.А. Лицеи и благородные пансионы в системе народного просвещения России в первой трети XIX века: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Диссон Ю.А. – М., 2008. – 307 с.
13. Доброхотова Е.Н. Практическое обучение юристов в России: история становления и перспективы развития (на примере юридической клиники СПбГУ): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Доброхотова Е.Н. – СПб., 2007. – 196 с.
14. Дремков Н.В. Полицейские структуры и органы жандармерии Ярославской губернии в XIX – начале XX в.: автореф. дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Дремков Н.В. – Ярославль, 2010. – 23 с.
15. Ефремова Н.Н. Судостроительство России в XVIII – первой половине XIX в. (историко-правовое исследование) / Ефремова Н.Н. – М.: Наука, 1993. – 192 с.
16. Закиматова А.Ю. Правовое регулирование службы в органах полиции Российской империи: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Закиматова А.Ю. – СПб., 2006. – 222 с.
17. Зипунникова Н.Н. Правовое регулирование университетского образования в России в XVIII – первой половине XIX века: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Зипунникова Н.Н. – Екатеринбург, 1998. – 212 с.
18. Иванютина Е.В. Эволюция органов местного самоуправления в дореволюционной России (историко-правовое исследование): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Иванютина Е.В. – Нижний Новгород, 2006. – 197 с.

19. Игошин Н.А. Особенности комплектования и профессиональной подготовки органов полиции в России XIX – начала XX века (Историко-правовой аспект): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Игошин Н.А. – СПб., 2004. – 165 с.
20. Искандаров У.С. Избирательный процесс в Российской империи (вторая половина XVIII – начало XX вв.): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Искандаров У.С. – Краснодар, 2007. – 181 с.
21. Квасов Д.А. Становление и развитие пенсионного законодательства о государственных служащих Российской империи XIX – начала XX вв.: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Квасов Д.А. – М., 2005. – 191 с.
22. Клоков С.Н. Генезис и эволюция российской гражданской служилой бюрократии в XVIII столетии (Историко-правовой аспект): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Клоков С.Н. – Нижний Новгород, 2006. – 228 с.
23. Козельчук Т.В. Чиновничество Тобольской губернии во второй половине XIX – начале XX вв. как социальный слой: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Козельчук Т.В. – Курган, 2002. – 276 с.
24. Козлова А.А. Отношение элиты российского дворянства к государственной службе в период правления Екатерины II: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Козлова А.А. – М., 2007. – 201 с.
25. Козлова Н.В. Купцы в структуре государственного управления России XVIII в. / Н.В. Козлова // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – №6. – 1994. – С. 3-14.
26. Кораблина Л.Н. Народное образование провинциального города второй половины XVIII – первой половины XIX вв.: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Кораблина Л.Н. – Воронеж, 2002. – 277 с.
27. Корчмина Е.С. Дворянское сословное самоуправление в первой половине XIX в.: на материалах Рязанской губернии: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Корчмина Е.С. – Рязань, 2010. – 275 с.
28. Лаврик Т.М. Губернские жандармские управления Российской империи: организационно-правовой и региональный аспекты деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Лаврик Т.М. – Тамбов, 2008. – 234 с.
29. Левин Л.З. Чинопроизводство в России XV – начала XX вв. (Историко-правовой аспект): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Левин Л.З. – СПб., 2004. – 161 с.
30. Лотман Ю.М. Очерки по истории русской культуры XVIII – начала XX века / Лотман Ю.М. – М., 1996.
31. Любина Т.И. Уездное чиновничество Тверской губернии в конце XIX – начале XX века: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Любина Т.И. – Тверь, 1998.
32. Марасанова В.М. История органов губернского управления в конце XVIII – начале XX вв. (На материалах Верхнего Поволжья): дисс. ... докт. истор. наук: спец. 07.00.02 / Марасанова В.М. – Ярославль, 2005. – 782 с.
33. Марасинова Е.Н. Русский дворянин второй половины XVIII в. (социо-психология личности) / Е.Н. Марасинова // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – №1. – 1991. – С. 17-28.
34. Марасинова Е.Н. Психология элиты российского дворянства последней трети XVIII века / Марасинова Е.Н. – М.: РОСПЭН, 1999. – 300 с.
35. Мельникова И.Г. Чиновничество Верхневолжских губерний в первой четверти XIX века: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Мельникова И.Г. – Ярославль, 2010. – 272 с.
36. Мерзлякова Л.В. Чиновничество Вятской губернии первой половины XIX в.: Опыт социально-политической характеристики: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Мерзлякова Л.В. – Ижевск, 1997. – 228 с.
37. Метушевская Т.И. Правовой статус государственного служащего в России XVIII – первой половине XIX вв.: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Метушевская Т.И. – М., 2007. – 198 с.
38. Мигунова Т.Л. Административно-судебная и правовая реформы Екатерины Великой (историко-правовой аспект): дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Мигунова Т.Л. – Владимир, 2008. – 630 с.
39. Михин А.В. Возникновение и развитие коммерческих судов в Российской империи: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Михин А.В. – Нижний Новгород, 2005. – 191 с.
40. Морозова В.В. Правовой и социальный статус учителей дореволюционной России: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Морозова В.В. – Нижний Новгород, 2007. – 227 с.
41. Морякова О.В. Провинциальное чиновничество в России второй четверти XIX века: социальный портрет, быт и нравы / О.В. Морякова // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – №6. – 1993. – С. 11-23.
42. Морякова О.В. Система местного управления России при Николае I / Морякова О.В. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1998. – 271 с.
43. Москвитин Ю.Н. Полиция Томской губернии в 1867-1917 гг. (Устройство, численность и материальное обеспечение служащих): дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Москвитин Ю.Н. – Барнаул, 2004. – 234 с.
44. Мухина Е.Н. Человек толпы (портрет губернского жандармского штаб-офицера эпохи Николая I) / Е.Н. Мухина // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – 2000. – №4. – С. 34-52.
45. Павлова Д.С. Становление и развитие местных финансовых учреждений в последней четверти XVIII – первой половине XIX веков (На материалах верхневолжских губерний): автореф. дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Павлова Д.С. – Ярославль, 2011. – 25 с.
46. Павлюк Ю.Б. Российское чиновничество в системе местного управления в первой половине XIX века: На материалах Московской и Тверской губерний: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Павлюк Ю.Б. – М., 2001. – 240 с.
47. Писарькова Л.Ф. Российский чиновник на службе в конце XVIII – начале XIX века / Л.Ф. Писарькова // Человек. – №3. – 1995. – С. 121-139.
48. Писарькова Л.Ф. От Петра I до Николая I: политика правительства в области формирования бюрократии / Л.Ф. Писарькова // Отечественная история. – 1996. – №4. – С. 29-43.
49. Писарькова Л.Ф. К истории взяток в России / Л.Ф. Писарькова // Отечественная история. – 2002. – №5. – С. 33-49.
50. Платонова Т.В. Провинциальное дворянство в конце XVIII – первой половине XIX вв.: По материалам Саратовской губернии: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Платонова Т.В. – Саратов, 2002. – 213 с.
51. Поликарпов В.С. История нравов в России от Алексея Тишайшего до Николая II / Поликарпов В.С. – Ростов-на-Дону, 1995.
52. Поскачей Т.А. Провинциальное чиновничество России в последней четверти XVIII – первой половине XIX вв. (на материалах Рязанской губернии): дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Поскачей Т.А. – Рязань, 2006. – 261 с.
53. Рассохин А.В. Юридическое образование в пореформенной России (вторая половина XIX – начало XX вв.): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Рассохин А.В. – Екатеринбург, 2004. – 252 с.
54. Растягаева Г.И. Чиновничий аппарат главного управления Западной Сибири: 1822-1882 гг.: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Растягаева Г.И. – Омск, 2006. – 225 с.
55. Сабанцев А.Н. Судебные учреждения Олонецкой губернии (1784-1907): дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Сабанцев А.Н. – Петрозаводск, 2003. – 183 с.

56. Семенов А.К. Эволюция городского самоуправления в российской провинции в последней трети XIX в. (на материалах Тамбовской губернии): дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.0 / Семенов А.К. – Тамбов, 2001. – 186 с.
57. Семенов А.К. Самоуправление русских провинциальных городов в конце XVIII – начале XX вв.: автореф. дисс. ... докт. истор. наук: спец. 07.00.02 / Семенов А.К. – Саратов, 2006. – 42 с.
58. Сердюцкая О.В. Преподавательская служба в Российской империи второй половины XVIII в. / О.В. Сердюцкая // Вопросы истории. – №10. – 2008. – С. 99-113.
59. Сигов В.И. Корпоративная этика чиновничества Восточной Сибири в царствование Николая I: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Сигов В.И. – Иркутск, 2001. – 237 с.
60. Синькевич Н.А. Городское самоуправление Петербурга во второй половине XIX века (историко-правовой аспект): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Синькевич Н.А. – СПб., 1997. – 30 с.
61. Синькевич Н.А. Самоуправление и полиция Санкт-Петербурга в XVIII – начале XX века: основные этапы эволюции: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Синькевич Н.А. – СПб., 2004. – 337 с.
62. Слотин В.Е. Провинциальное училищное чиновничество России в XIX в.: на материалах Казанского учебного округа: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Слотин В.Е. – Киров, 2010. – 243 с.
63. Соловьев Я.В. Бюрократический аппарат Министерства финансов в пореформенную эпоху / Я.В. Соловьев // Вопросы истории. – №7. – 2006. – С. 9-25.
64. Тот Ю.В. Реформа уездной полиции в правительственной политике России в XIX веке: дисс. ... докт. истор. наук: спец. 07.00.02 / Тот Ю.В. – СПб., 2003. – 490 с.
65. Феофанов А.М. Студенчество Московского университета второй половины XVIII – первой четверти XIX в.: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Феофанов А.М. – М., 2006. – 232 с.
66. Фидарова К.К. Жизненный мир чиновничества Терской области: конец XIX – начало XX вв.: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Фидарова К.К. – Владикавказ, 2009. – 192 с.
67. Фирсова Н.В. Подготовка учителей для народных училищ в последней трети XVIII – I половине XIX века (на материалах Северо-Запада России): дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Фирсова Н.В. – СПб., 2007. – 182 с.
68. Чевтаева Н.Г. Чиновничество как особая социально-профессиональная группа: по материалам российской дореволюционной социологии / Н.Г. Чевтаева // ЧиновникЪ. – №4(05). – 2005. – [Электронна версія]. – Режим доступу: <http://chinovnik.uapa.ru/article/602/>
69. Чеканова Э.В. Дворянское общество и государственная власть николаевской России: проблемы воспитания и образования: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Чеканова Э.В. – Самара, 2005. – 227 с.
70. Чижова В.В. Выборные от дворянства в системе местного управления Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX века: На материалах Тверской губернии: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Чижова В.В. – Тверь, 2001. – 242 с.
71. Чуб Н.В. Организационно-правовые основы прохождения государственной службы в губернских органах России в XIX веке: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Чуб Н.В. – Курск, 2010. – 215 с.
72. Шестаков М.В. Российское провинциальное дворянство в последней четверти XVIII – первой половине XIX вв. (на материалах Тамбовской губернии): дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.02 / Шестаков М.В. – Тамбов, 2006. – 365 с.

Degtyarev S. I. History of the bureaucracy of Russian Empire XVIII – the first half of XIX centuries: review of contemporary russian historiography

The article examines the state of the study of the bureaucratic apparatus of the Russian Empire of XVIII – the first half of the XIX century by modern Russian scientists. The overwhelming majority of researchers devote their works to social and quantitative composition, property and financial position, rights and obligations of civil servants. In studies of historical and legal nature the object of study are often the legal status and legal support of the activities of officials. Some kind of work devoted to topics such as life, marital status of officials, the attitude of different social groups to public service, ways of encouraging employees and methods of punishment for misconducts, their educational level, etc. Often, researchers are studying the problem of the bureaucracy of the Russian Empire in the context of the study of the history of different public institutions (court, police, financial and others institutions).

Key words: Russian Empire, the bureaucracy, the official, historiography, XVIII-XIX centuries.

Дегтярев С. И. История бюрократии российской империи XVIII – первой половины XIX вв.: обзор современной российской историографии

В статье анализируется состояние изучения бюрократического аппарата Российской империи XVIII – первой половины XIX вв. современными российскими учеными. Преобладающее большинство исследователей посвящает свои работы социальному и количественному составу, имущественному и материальному положению, правам и обязанностям государственным служащим. В исследованиях историко-правового характера предметом изучения часто становятся правовой статус и правовое обеспечение деятельности чиновников. Единичные работы посвящены таким вопросам, как быт, семейное положение чиновников, отношение разных социальных групп к государственной службе, методы поощрения служащих и методы наказания их за должностные нарушения, их образовательный уровень и т.п. Часто проблем чиновничества Российской империи исследователи касались в контексте изучения истории различных государственных учреждений (судебных, полицейских, финансовых и др.).

Ключевые слова: Российская империя, бюрократия, чиновник, историография, XVIII-XIX вв.